

Janusz Kurtyka

Kraków

Jeszcze o kryzysie legitymizacyjnym i pozycji namiestniczej kasztelana oraz starosty krakowskiego Jana z Tęczyna w latach 1399–1402

I. Przy okazji niedawnej polemiki pomiędzy Jarosławem Nikodemem a jego krytykami Januszem Kurtyką i Jerzym Sperką¹ ponownie incydentalnie został przywołany problem statusu kasztelana i starosty krakowskiego Jana z Tęczyna w latach 1399–1402, a więc w okresie pomiędzy śmiercią królowej Jadwigi a małżeństwem króla Władysława Jagiełły z Anną Cyllejską. Jan Tęczyński, należący do ścisłej kilkusobowej grupy najpotężniejszych możnowładców Królestwa i jeden z „ojców” unii polsko-litewskiej, od 1398 do śmierci 28 X 1405 r. był kasztelanem krakowskim. Jednocześnie był ochmistrem dworu królowej Jadwigi od maja 1398 do jej śmierci w lipcu 1399 r. i starostą krakowskim od późnego lata 1399 r. do swej śmierci w 1405 r., a w latach 1399–1402 występował jako namiestnik/wicekról (*locumtenens regis, de mandato regis – capitaneus generalis regni Poloniae*)². Wychodząc od poglądów wcześniejszej literatury, problem statusu Jana z Tęczyna jako namiestnika/wicekróla w latach 1399–1402 w Małopolsce oraz prawdopodobnie w zie-

¹ J. Nikodem: *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433. Studium o polityce dynastycznej Władysława Jagiełły i Witolda Kiejstutowicza*. Publikacje Instytutu Historii UAM 61. Poznań 2004, s. 442; z tejże pracy recenzja J. Kurtyki i J. Sperki w: „Roczniki Historyczne” 2004, T. 70, s. 245–250; J. Nikodem: *Odpowiedź na recenzję panów Janusza Kurtyki i Jerzego Sperki*. „Roczniki Historyczne” 2005, T. 71, s. 309–316; J. Kurtyka, J. Sperka: *Jarosławowi Nikodemowi w odpowiedzi*. „Roczniki Historyczne” 2005, T. 71, s. 316–319.

² Zob. J. Kurtyka: *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*. Kraków 1997, s. 204–250, 541–542.

miach łęczyckiej i sieradzkiej szczegółowo przedstawił J. Kurtyka w 1997 r. W roku 2000 jego ustalenia zostały zakwestionowane w osobnym artykule przez J. Nikodema³. Argumentacja J. Nikodema nie wytrzymuje jednak krytyki pod względem metodycznym i merytorycznym, wykazanie zaś tego jest celem niniejszego tekstu.

II. Przedstawicielem władcy w danej ziemi był od przełomu XIII/XIV w. starosta⁴. Jednak już w XIV w. w przypadku nieobecności króla lub sytuacji ustrojowo nietypowej stosowano przejściowe rozwiązania nadzwyczajne, mianując zastępującego króla namiestnika (namiestników) na obszarze wykraczającym poza schemat kompetencyjny starosty i poza jedną ziemię, i obejmującym w teorii, zamierzeniu lub *de facto* całe Królestwo⁵. Z racji nadzwyczajnego trybu powoływania namiestnik nie był formalnie umiejscowiony w hierarchii urzędniczej, a jego tytułatura była niestała (*vicarius*, *vicarius in regno*, *vicarius regni nostri* *Polonie generalis*, *locumtenens regis*, *vices regis*, *vicesgerens regis*, *capitaneus generalis regni Polonie* i pochodne).

W czasach panowania Ludwika Andegaweńskiego epizod namiestniczy po raz pierwszy miał miejsce po krakowskiej rzezi dworzan węgierskich w grudniu 1376 r. i wyjeździe z Polski regentki Elżbiety Łokietkówny⁶. Po wstępnych

³ J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 217–250; J. Nikodem: *Problem legitymizacji władzy Władysława Jagiełły w 1399 r.* W: „*Nihil superfluum esse*”. *Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*. Red. J. Strzelczyk, J. Dobosz i in. Poznań 2000, s. 393–401. Ze stanowiskiem J. Nikodema zgodził się (jednak ogólnikowo i bez żadnej argumentacji) w swym doktoracie R. Sobotka: *Powoływanie władcy w „Rocznikach” Jana Długosza*. Warszawa 2005, s. 88–89, podkreślając, iż J. Nikodem pozostaje przy interpretacji O. Haleckiego (zob. Tenże: *Dzieje unii jagiellońskiej*. T. 1. *W wiekach średnich*. Kraków 1919, s. 158, gdzie także odwołanie się do poglądów O. Balzera), iż Jagiełło postanowienie porzucenia tronu polskiego w 1399 r. było zręcznym i skutecznym manewrem obliczonym na uzyskanie dziedzicznych praw do Królestwa Polskiego. Jednak ani współczesne informacje źródłowe i związane z nimi stan badań (w tym o funkcjonowaniu sceny politycznej), ani ówczesna sytuacja ustrojowa w państwach dziedziczących tradycje dynastyczne andegaweńskie po Ludwiku Wielkim (w Polsce i na Węgrzech – gdzie od 1395 r. rozpoczął się wieloletni kryzys legitymizacyjny po śmierci królowej Marii), ani wszystko, co obecnie wiemy o kryzysie wewnętrznym w Polsce w latach 1425–1430, nie upoważniają do dalszego podtrzymywania tej interpretacji. Twierdzenie, iż Jagiełło w 1399 r. zręcznym manewrem zmusił panów polskich do przyznania mu dziedzicznych praw do tronu polskiego, nie ma żadnych podstaw źródłowych (zob. też niżej tekst i przypisy 22).

⁴ O kształtowaniu się koncepcji urzędu starościńskiego zob. ostatnio J. Kurtyka: *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań*. Kraków 2001, s. 122–138 (tu wcześniejsza literatura).

⁵ Por. W. Sobociński: *Historia rządów opiekuńczych w Polsce*. „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 1949, T. 2. s. 285–286; A. Sochacka: *Jan z Czyżowa, namiestnik Władysława Warneńczyka. Kariera rodziny Półkożów w średniowieczu*. Lublin 1993, s. 111 i n.; także literatura w przypisach poniżej.

⁶ O charakterze rządów Elżbiety Łokietkówny w Polsce zob. ostatnio uwagi S. Kurasia: *Czy Elżbieta Łokietkówna była królową Polski?* W: *Spółczesność Polski średniowiecznej*. Red. S.K. Kuczyński. T. 5. Warszawa 1992, s. 211–214.

sondażach król powołał na przełomie 1377/1378 r. na swego namiestnika na obszarze całego Królestwa księcia Władysława Opolczyka. Małopolanie decyzyje tę zaakceptowali, jednak panowie wielkopolscy się jej sprzeciwili, jako że stanowiła naruszenie przywileju koszyckiego z 1374 r. W efekcie misja Opolczyka zakończyła się porażką już w 1378 r. O jego kompetencjach jako zastępcy króla niewiele wiadomo. Zachowała się jedna wzmianka o dokumencie wystawionym przez księcia Władysława jako namiestnika – w 1382 r. starosta krakowski w imieniu króla potwierdził zamianę dóbr między szlachcicem z ziemi krakowskiej a kapitułą krakowską, wspominając, iż wcześniej zamianę tę osobiście zatwierdził książę opolski Władysław, z ramienia króla Ludwika namiestnik w Królestwie Polskim (*in regno Poloniae* [vicarius?]) – *deputatus*), w ślad za zmianą własności zamieniając także tytuł prawny posiadania wymienionych w transakcji wsi (z prawa rycerskiego na kościelne i odwrotnie)⁷.

Po śmierci regentki, królowej-matki Elżbiety Łokietkówny (29 XII 1380 r.), król Ludwik Andegaweński na czas swej nieobecności powołał na zjeździe w Budzie w 1381 r. kolegium wikariuszów, do jego śmierci (w 1382 r.) zarządzających Królestwem, na czele z biskupem krakowskim Zawiszą z Kurozwęk. Oprócz biskupa tworzyli je: kasztelan krakowski Dobiesław z Kurozwęk (ojciec biskupa), wojewoda kaliski i starosta krakowski Sędziwój z Szubina, kanclerz i archidiakon krakowski Jan z Radliczyc oraz starosta wielkopolski Domarat z Pierzchna⁸. Jeszcze w okresie pisania kroniki Długosza w archiwum katedry krakowskiej przechowywany był królewski dokument z nominacją namiestniczą dla biskupa Zawiszy, przyznający mu prawo nadawania godności i urzędów w Królestwie Polskim, z wyjątkiem kasztelanii i województwa krakowskiego. Wiadomo też, iż osobnym dokumentem król zabronił wikariuszom prowadzenia akcji restytucji dóbr szlacheckich pod nieobecność biskupa Zawiszy i dlatego akcja ta w Wielkopolsce w 1381 r. speliła na niczym⁹. Model kompetencyjny wikariuszów jest możliwy do od-

⁷ J. Sperka: *Rządy namiestnicze Władysława Opolczyka w Królestwie Polskim (1377/1378)*. W: *Mieszczanie – wasale – zakonnicy*. Studia z dziejów średniowiecza. Nr 10. Red. B. Śliwiński. Malbork 2004, s. 245–265; KDKK II, nr 316.

⁸ *Kronika Jana z Czarnkowa*. Wyd. J. Szlachetkowski. MPH. T. 2. Lwów 1872, s. 691, 697; KDW. T. 3, nr 1793; DHn. Lib. 10, s. 75–76, 79; J. Dąbrowski: *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego*. Kraków 1918, s. 386–390; A. Gąsiorowski: *Sędziwój z Szubina*. PSB. T. 36, s. 408; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 196–197; A. Szymczakowa: *Szlachta sieradzka w XV wieku. „Magnifici et generosi”*. Łódź 1998, s. 179; A. Szwea: *Stronictwo starosty Domarata z Pierzchna w czasie wojny domowej w Wielkopolsce*. W: *Książęta – urzędnicy – złoczyńcy. Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*. Nr 6. Red. B. Śliwiński. Gdańsk 1999, s. 215; Tenże: *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*. Toruń 2001, s. 126–128; R. Bubczyk: *Kariera rodziny Kurozwęckich w XIV wieku. Studium z dziejów powiązań polskiej elity politycznej z Andegawenami*. Warszawa 2002, s. 142–152 (w tych pracach wcześniejsza literatura).

⁹ DHn. Lib. 10, s. 76 (1381 r.; potwierdzająca to wzmianka w XV-wiecznym *Katalogu biskupów krakowskich* (MPHn. T. 10, s. 68) ogranicza władzę Zawiszy do województw krakow-

tworzenia, głównie na podstawie ponad 20 wystawionych przez nich dokumentów: potwierdzili królewskie nadanie ziemi bydgoskiej księciu Władysławowi Opolczykowi, przeprowadzili ugodę z duchowieństwem w sprawie poradlnego, prowadzili akcję restytucji majątków szlacheckich zagarniętych do dóbr królewskich przez Kazimierza Wielkiego, w imieniu króla Ludwika wystawiali własne oraz potwierdzali monarsze i sądowe dokumenty (w tym wieczyste) różnych typów (nadania, akty lokacyjne, przywileje dla miast i klasztorów, rezygnacje, transakcje międzystanowe, określanie powinności poddanych klasztornych), przeprowadzali rozgraniczenia i objazdy ziem, przewodniczyli zjazdom generalnym i ziemskim¹⁰.

Nadzwyczajna sytuacja zaistniała także w latach 1399–1402 (o czym poniżej) oraz od połowy 1410 do początku 1411 r., kiedy wyruszający na wielką wyprawę pruską król ustanowił na czas jej trwania swym zastępcą arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Kurowskiego h. Szreniawa (*vices regis agens universorum negotiorum emergencium curam et expeditionem sibi habebat delegatam* – wedle Długosza; *vicarius in regno* – wedle XVI-wiecznego *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich*)¹¹. Kurowski jako *vicarius regni nostri Polonie generalis* wystąpił jeszcze 17 II 1411 r. jako odbiorca dokumentu królewskiego¹². Najlepiej udokumentowane są długie rządy namiestnicze w okresie pobytu na Węgrzech Władysława II Jagiellończyka i bezkrólewia po jego śmierci, w latach 1440–1447, sprawowane przez kasztelana i starostę krakowskiego Jana z Czyżowa (w Małopolsce i na Rusi łącznie z Podolem) i wojewodę łęczyckiego Wojciecha Malskiego (w szeroko rozumianej Wielkopolsce), obu posługujących się tytułem ogólnopolskim *Wladisłai regis in regno Polonie locumtenens* (i sformułowaniami pochodnymi)¹³.

skiego i sandomierskiego, co jednak jest nie do utrzymania w świetle przekazu *Kroniki Jana z Czarnekowa...*, s. 698).

¹⁰ KDW. T. 3, nr 1790–1793; KDW. T. 6, nr 276; *Kronika Jana z Czarnekowa...*, s. 691, 697–698; DHn. Lib. T. 10, s. 79. O dokumentach wikariuszy i akcji restytucyjnej w latach 1372, 1374 i 1381, zob. ostatnio I. Sułkowska-Kurasiowa: *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*. Warszawa 1977, s. 18–23; J. Gzella: *Sprawa restytucji dóbr w Wielkopolsce i na Kujawach w 1381 roku*. „Zapiski Historyczne” 1984, 49, 4, s. 127–135; J. Kurtyka: *Odrodzone Królestwo...*, s. 143–144; R. Bubiczyk: *Kariera...*, s. 142–152 (w tych pracach wcześniejsza literatura).

¹¹ DHn. Lib. 11, s. 59; *Katalogi arcybiskupów gnieźnieńskich*. Opr. X. Liske. MPH. T. 3. Lwów 1878, s. 407; S. Kutrzeba: *Urzędy koronne i dworskie w Polsce, ich początki i rozwój do r. 1504*. „Przegląd Naukowy i Literacki” 1903, 31, s. 1160 (tu także nota o Janie Tęczyńskim jako wicekrólu w latach 1400–1402); J. Krzyżaniakowa: *Kurowski Mikołaj*. PSB. T. 16, 1971, s. 262; T. a.ż. *Kancelaria królewska Władysława Jagielly. Studium z dziejów kultury politycznej w XV wieku*. T. 2. *Urzednicy*. Poznań 1979, s. 23–28.

¹² KDW. T. 5, nr 172.

¹³ Ostatnio zob. A. Sochacka: *Jan z Czyżowa...*, s. 111–144 (tu wcześniejsza literatura). Czyżowski został mianowany starostą krakowskim (pomiędzy 11 a 19 IV 1440 r.), niemal równoległe z objęciem funkcji wicekróla – 9 IV 1440 r. (tamże, s. 107–108).

III. Dnia 22 VI 1399 r. królowa Jadwiga urodziła swe jedyne dziecko, księżniczkę Elżbietę Bonifację. Od początku życie dziewczynki było zagrożone, wkrótce zaś po jej powiciu załamaniu uległ stan zdrowia samej królowej. Mała Elżbieta Bonifacja zmarła 13 lipca, a zmagająca się ze śmiertelną chorobą (zapewne kilkutygodniową gorączką popołożową) królowa zakończyła życie kilka dni później, 17 VII 1399 r.¹⁴ Pogrzeb obu zmarłych, królowej i księżniczki, odbył się w Krakowie w sobotę 19 VII 1399 r., po czterech tygodniach zaś, 14 sierpnia, odprawiono uroczyste egzekwie¹⁵.

Śmierć królowej Jadwigi, wnuczki po kądzieli Kazimierza Wielkiego i dziedziczki Królestwa, wobec dodatkowej śmierci małej Elżbiety Bonifacji, podważyła formalny tytuł króla Władysława Jagiełły do tronu polskiego. Tytuł ten opierał się na decyzjach będących wynikiem pertraktacji o unię polsko-litewską, sfinalizowanych w lutym 1386 r. – na małżeństwie z Jadwigą 15 lutego poprzedzonym 2 lutego lubelską elekcją Jagiełły przez panów i rycerstwo. Ponieważ jednak małżeństwo Jadwigi i Jagiełły nie tylko umożliwiło władcy litewskiemu przyjęcie tytułu króla polskiego, ale było też zwornikiem pożądanej przez panów polskich i Jagiełłę unii – Jagiełło po śmierci Jadwigi miał pozycję faktyczną silniejszą, niż mógłby to sugerować formalny brak jego praw do korony polskiej (a zatem był w sytuacji politycznie lepszej niż mierzący się od 1395 r. z podobnym problemem Zygmunt Luksemburski). Dlatego też od połowy 1399 r. rozpoczęła się rozgrywka, której stawką był kształt relacji pomiędzy panami polskimi a Jagiełłą, celem zaś – zachowanie przez Jagiełłę korony, utrzymanie unii i znalezienie formuły ponownej legitymizacji Jagiełły na tronie polskim¹⁶. Nie podlega przy tym wątpliwości, iż nowej legitymizacji poszukiwano w ponownym związaniu Jagiełły z księżniczką z krwi Kazimierza Wielkiego.

Źródłem najbliższym chronologicznie wypadkom zaszłym w Królestwie Polskim bezpośrednio po śmierci Jadwigi są dwa listy wielkiego mistrza Krzyżaków Konrada von Jungingena wysłane ze Świecia do Wiednia ok. 4 X 1399 r. W pierwszym, skierowanym bezpośrednio do księcia Wilhelma

¹⁴ Wedle DHn. Lib. T. 10, s. 231 ciężka choroba królowej (zapewne gorączka poporodowa mogąca trwać od kilku do kilkunastu dni) była bezpośrednim następstwem porodu; por. też MPHn. T. 5, s. 152, 157.

¹⁵ SPPP. T. 8, s. 744; tamże, 2, s. 94 (wzmianka o pogrzebie wniesiona do księgi sądowej przy okazji odnotowania roków nadwornych z udziałem króla); W. Maciejewska: *Jadwiga, królowa polska. Monografia historyczna*. „Przegląd Powszechny” 1934, zeszyt dodatkowy III, s. 167–168.

¹⁶ T. Silnicki: *Prawo elekcji królów w dobie jagiellońskiej*. Lwów 1913, s. 9; A. Sochańska: *Zjazdy polsko-litewskie w Lublinie i Parczewie w czasach Władysława Jagiełły*. „Annales Universtatis Mariae Curiae-Skłodowska” 1986/1987, vol. 41/42, 3, sectio F, s. 66–67; J. Kurtyka: *Tęczyński...*, s. 202; F. Piekosiński: *Czy król Władysław Jagiełło był za życia królowej Jadwigi królem polskim czy tylko mężem królowej?* RAUhF 1897. T. 35, s. 280–289; W. Semkowicz: *Stanowisko publiczno-prawne Władysława Jagiełły w Polsce*. „Przegląd Prawa i Administracji” 1899, 25, s. 169–183.

Habsburga (zdystansowanego w 1385 r. przez Jagiełłę pretendenta do ręki Jadwigi i korony polskiej), wielki mistrz ogólnikowo odpowiada, iż nic mu nie wiadomo o chorobie króla polskiego po śmierci Jadwigi, a niepokoję po jej śmierci wywołane zostały przez osoby mało znaczące¹⁷. Ważniejszy jest drugi list, skierowany do zakonnego komtura Michała, zawierający poufne informacje, które przez adresata miały być ustnie przekazane księciu Wilhelmowi. Wedle tych informacji: 1) po śmierci Jadwigi Polacy ponownie przysięgali Jagielle (*die Polan uffs nuwe Jageln swuren und holdten*), świadkami zaś tego wydarzenia było dwóch książąt mazowieckich (zapewne szwagier Jagiełły Siemowit IV płocki, mąż Aleksandry Olgierdówny, i Janusz I, mąż Danuty Anny Kiejstutówny lub Siemowit IV i jego syn Siemowit V, oddany przez ojca na wychowanie na dwór krakowski); 2) na łożu śmierci Jadwiga radziła Jagielle poślubienie hrabianki von Cilli jako mającej najbliższe prawa dziedziczne do tronu polskiego (*des graffen von Czilen Bruder Tochter* – w 1399 r. nie żył już Wilhelm von Cilli, mąż Anny, córki Kazimierza Wielkiego i ojciec hrabianki Anny, ta ostatnia zaś od 1394 r. pozostawała pod opieką brata stryjecznego swego ojca, Hermana II Cylejskiego bana Chorwacji, Sławonii i Dalmacji). W konsekwencji wielki mistrz przekazywał radę, iż Wilhelm powinien dążyć do zablokowania planowanego małżeństwa, winien zanosić protestacje do papieża i władców chrześcijańskich oraz rozeznąć stosunki pomiędzy Jagiełłą a królem węgierskim Zygmuntem Luksemburskim¹⁸.

Niemal identyczne informacje przekazał piszący pół wieku później Jan Długosz, świetnie zorientowany w polskiej tradycji dworskiej i tradycji rodowej polskich możnowładców, wykorzystujący wreszcie różnorakie źródła pisane. Także on podaje, iż królowa Jadwiga na łożu śmierci namawiała Jagiełłę, aby poślubił Annę Cylejską, jako mającą równie dobre jak ona prawa dziedziczne do korony polskiej (*aliam heredem regni Polonie eque iustam*)¹⁹. Wedle Długosza, wkrótce po egzekwacjach 14 VIII 1399 r. w Krakowie, król ogarnięty obawą o detronizację, przygotowywał się do powrotu na Litwę i dopiero panowie rady odwieśli go od tego kroku, zatwierdzając na tronie, albowiem wypracowali sposób ponownej legitymizacji jego władzy poprzez

¹⁷ CDPruss. T. 6, nr 86 = *Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych – posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*. I, nr 707. Zebrał I. Daniłowicz. Wyd. J. Sidorowicz. Wilno 1860.

¹⁸ CDPruss. T. 6, nr 87 = *Skarbiec dyplomatów*, I, nr 708. Informacje i literatura dotycząca hrabiów Cilli – zob. niżej. J. Nikodem: *Problem...*, s. 399, dezawuuje i bagatelizuje to źródło, pomijając na dodatek fakt, iż przynosi ono pierwszą (właściwie niemal równoczesną wydarzeniom) informację o przedśmiertnych radach Jadwigi. Jednym ze źródeł wielkiego mistrza mógł być utrzymujący kontakty z Krzyżakami Siemowit IV.

¹⁹ DHn. Lib. 10, s. 237. O źródłach Długosza zob. *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444*. T. I. Opr. S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, K. Stachowska, pod kierunkiem J. Dąbrowskiego. Wrocław 1961, s. 58.

zaaranżowanie jego ożenku z wnuczką Kazimierza Wielkiego Anną Cylejską (*Id cum etiam in auribus consiliarorum vulgasset et revertendi in Lithuaniam peteret licenciam, a proposito tam meticoloso et pusillanimitate consiliariorum sano consilio reductus est et confirmatus in regno metu omni dispulso disserencium extare aliam heredem Hedivigi propinquiorem Annam videlicet comitis Czilie filiam, Kazimiri secundi Polonie regis ex filia neptem, copula matrimonii illi consociandam*). Jagiełło miał być przekonany, że panowie Królestwa poszukają sobie innego władcę i dopiero *consiliari primores* przyrzekli, iż uznają go nadal za króla. Jednak jednocześnie panowie zwrócili mu uwagę na konieczność ożenku z Anną Cylejską²⁰. Należy pamiętać, iż współcześnie od 1395 r. dwory i elity środkowoeuropejskie obserwowały na Węgrzech legitymizacyjną batalię Zygmunta Luksemburskiego (o czym poniżej). Anna Cylejska spośród osób mających dziedziczny tytuł do tronu polskiego była najbliższą krewną zmarłej Jadwigi. Już w trakcie pertraktacji o małżeństwo z Anną Władysław Jagiełło uzyskał 23 IV 1401 r. dyspensę papieską na to małżeństwo, pomimo trzeciego stopnia pokrewieństwa pomiędzy Anną a zmarłą królową Jadwigą²¹. Powtarzająca się informacja o przedśmiertnych radach dynastycznych Jadwigi znów kieruje naszą uwagę na Jana z Tęczyna, jej ochmistrza dworu, kasztelana krakowskiego i egzekutora jej testamentu.

Wzmianka w książce J. Kurtyki o dokonaniu przez panów rady ponownej elekcji (lub zatwierdzenia na tronie poprzez ponowną przysięgę²²) Jagiełły po śmierci Jadwigi doczekała się zakwestionowania roli możnowładców przez J. Nikodema, albowiem wedle niego „w *Annales* jednoznacznie napisano, że inicjatywa należała do króla”²³. Interpretacja taka jest jednak nie do utrzymania.

²⁰ DHn. Lib. 10, s. 236–237.

²¹ BP. T. 3, nr 753.

²² Obecnie nie podtrzymuję już stanowiska (sformułowanego pod wpływem starszej literatury), iż w 1399 r. celem odnowienia przysięgi wierności przez panów polskich było wybranie Jagiełły – „tym razem na króla dziedzicznego” (J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 232, 234). Sądzę, iż było to (zgodnie z tekstem Długosza) zatwierdzenie na tronie (przeprowadzone zapewne w formule ponownej elekcji lub tylko ponownej przysięgi przez panów rady), ważne w połączeniu z planowanym aktem legitymizacji władzy poprzez małżeństwo z Anną Cylejską, wnuczką Kazimierza Wielkiego (DHn. Lib. 10, s. 235–236). W ten sposób odtworzono sekwencję z końca 1385 – lutego 1386 r.: uzgodnienie legitymizującego władzę Jagiełły mariażu – elekcja – małżeństwo. W świetle wydarzeń lat dwudziestych XV w. należy jednoznacznie wątpić, by w 1399 r. rozważano kwestię dziedziczności tronu polskiego w rodzie Jagiełły (por. S. Roman: *Konflikt prawno-polityczny 1425–1430 r. a przywilej brzeski*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1962, T. 14, z. 2, s. 63–91; J. Kurtyka: *Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawnienie: represje lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439*. „Roczniki Historyczne” 2000, R. 65, s. 83–110; J. Sperka: *Osobiste akty hołdownicze panów polskich z okresu panowania Władysława Jagiełły*. W: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*. T. 9. Red. S.K. Kuczyński. Warszawa 2001, s. 235–251).

²³ J. Nikodem: *Problem...*, s. 399–400; Tenże: *Odpowiedź na recenzję...*, s. 315.

nia, świadczy zaś o tym tenże sam przywoływany przez J. Nikodema, omówiony przeze mnie powyżej i wsparty cytatami fragment kroniki Długosza. Z pewnością przekaz kronikarza świadczy o obustronnej rozgrywce, z pewnością utrzymanie unii polsko-litewskiej było w interesie obu stron tej rozgrywki, jednak zaprzeczanie na podstawie tego przekazu aktywnej roli panów rady (a późniejsze fakty świadczą też o wiodącej roli kasztelana krakowskiego Jana z Tęczyna) i temu, iż kryzys został rozwiązany wedle ich scenariusza, jest ekscentryczną fantazją²⁴.

Pozostać wypadnie zatem przy stanowisku, iż „kompromis legitymizacyjny” został zawarty bezpośrednio po śmierci Jadwigi – prawdopodobnie podczas spotkania króla z panami rady w klasztorze cystersów w Koprzywnicy ok. 24 VII 1399 r. Po egzekwiach za duszę Jadwigi 14 sierpnia, a przed 20 tego miesiąca doszło w Krakowie najpewniej do ponownej przysięgi i zatwierdzenia Władysława Jagiełły na tronie oraz ogłoszono uzgodnioną poufnie wcześniej decyzję o rozpoczęciu starań o rękę Anny Cylejskiej dla króla²⁵. Pod względem formalnym kryzys ustrojowy rozpoczął się zatem śmiertelną chorobą królowej Jadwigi na przełomie czerwca i lipca 1399 r., a zakończył małżeństwem Jagiełły z Anną Cylejską 29 I 1402 r.

IV. Problem roli Jana z Tęczyna, kasztelana i starosty krakowskiego, jako namiestnika (wicekróla) w latach 1399–1402 (w okresie kryzysu legitymizacyjnego po śmierci królowej Jadwigi), oraz związana z nim polemika pozwalają na powrót do kwestii warsztatowych i metodologicznych²⁶. Już S. Kutrzeba uważał Tęczyńskiego za pierwszego znanego namiestnika (za nim m.in. Z. Wojciechowski i A. Sochacka). Pogląd Kutrzeby na podstawie szerszej bazy źródłowej (dokumenty, księgi ziemskie i grodzkie) i analizę wszelkich publicznych wystąpień Tęczyńskiego został szczegółowo uzasadniony przez J. Kur-

²⁴ DHn. Lib. 10, s. 235–237; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 232–234, 240 (tu o roli Tęczyńskiego w realizacji mariażu z Anną Cylejską). Zob. też przypisy 3 i 22 powyżej.

²⁵ J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 233–234 (tu źródła).

²⁶ Nie ma pewności co do tego, czy powszechnie przyjmowane znaczenie i sens polityczno-społeczny terminu „legitymizacja” (sposób uzasadniania prawa do rządzenia, przyjęty przez samych rządzących i ich zwolenników oraz siły i instytucje patronujące układowi władzy względnie sposób legalizowania władzy zdobytej przez siły lub jednostki nie wyłonione legalnie; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. T. 3. 1996, s. 695) są podzielane przez J. Nikodema. Niejasno przypisuje on bowiem J. Kurtyce twierdzenie, iż po śmierci Jadwigi chodziło o „wymuszenie przez panów małopolskich na Jagiellę jego ponownej legitymizacji na tronie polskim” i wątpi, by panowie wówczas „zażądali od króla legitymizowania rządów” (J. N i k o d e m: *Problem...*, s. 393, 400). W ówczesnym układzie od 1385 r. to panowie polscy – elektorzy Jagiełły – decydowali o legalności jego władzy, nie mogli więc żądać od króla czegoś, co od nich zależało. *Nota bene* wbrew twierdzeniom J. Nikodema (tamże, s. 400) o mechanizmie legitymizacji władzy Jagiełły po 1399 r. Długosz (DHn. Lib. 10, s. 235–236) pisze wprost.

tykę, co J. Nikodem zakwestionował, generalnie wątpiąc i w osłabienie pozycji Jagielly w latach 1399–1402²⁷.

Konstrukcja wyводу J. Kurtyki polega na przedstawieniu w oparciu o źródła tytułatury urzędniczej oraz pozycji prawnej i roli publicznej Tęczyńskiego i na tej podstawie wnioskowaniu o jego statusie namiestniczym i związanych z nim kompetencjach. Z kolei J. Nikodem²⁸ stwierdza apriorycznie, iż „by przyjąć hipotezę o namiestniczych rządach Tęczyńskiego, musiałyby zostać spełnione następujące warunki: 1. Stałe oddalenie króla od Krakowa; 2. Usunięcie się króla w cień (np. długi, nietypowy pobyt na Litwie); 3. Jeśli król miałby usunąć się w cień wicekróla, który miał kontrolować politykę wewnętrzną kraju, Jagiello powinien także wstrzymać się od wystawiania dokumentów, w szczególności zaś najróżniejszych nadań lub ich potwierdzeń; 4. Stan niepewności odbić się powinien na uznawaniu władzy królewskiej na zewnątrz; 5. Jakiegokolwiek potwierdzenie namiestniczych prerogatyw Tęczyńskiego w źródłach; 6. Ścisłe określenie terminu rządów namiestniczych; 7. Konsekwentne używanie tytułu namiestnika”. Są to warunki wymyślone *ad hoc* przez J. Nikodema, w większości wręcz nie mające żadnego związku z ówczesnymi realiami ustrojowymi i politycznymi (kreują właściwie antykróla, a nie namiestnika/wicekróla), a także z polemiką naukową (ta polega na zbijaniu argumentacji adwersarza, a nie wymyślonych przez siebie tez) – jednak warto podjąć dyskusję nawet na ich podstawie.

Od razu odrzucić należy te warunki J. Nikodema, którym nie sprostaliby nawet dobrze udokumentowani, mianowani przez Władysława Warneńczyka w 1440 r. namiestnicy na obszarze Małopolski i Rusi (kasztelan i starosta krakowski Jan Czyżowski²⁹) oraz szerokiej Wielkopolski (wojewoda łęczycki i – od 1443 r. – starosta wielkopolski Wojciech Malski). Funkcję namiestnika należy genetycznie wywodzić od urzędu starosty, choć prerogatywy namiestnika były kompetencyjnie i terytorialnie większe. Był on na danym obszarze zastępcą króla (*locumtenens regis*) na czas ustrojowo wyjątkowy, co oczywiście nie mogło oznaczać żądanego przez J. Nikodema formalnego „odsunięcia się króla w cień” (**warunek 2.**). Pozycja wewnętrzna wicekróla i zakres jego kompetencji był bowiem przecież „zależny od sytuacji, w jakiej, *locumtenens* pełnił swą funkcję”³⁰. Oczywiście – a wbrew oczekiwaniom J. Nikodema – król mógł

²⁷ S. Kutrzeba: *Urzędy koronne i dworskie...*, s. 1160; Z. Wojciechowski: *Państwo polskie w wiekach średnich*. Poznań 1948, s. 313; A. Sochacka: *Jan z Czyżowa...*, s. 111; S.M. Kuczyński: *Geneza hetmanatu*. W: Tenże: *Spór o Grunwald*. Warszawa 1972, s. 231–241; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 217–250 (tu także argumenty przeciwko stanowisku S.M. Kuczyńskiego); J. Nikodem: *Problem legitymizacji władzy Władysława Jagielly w 1399 r...*, s. 393–401.

²⁸ J. Nikodem: *Problem...*, s. 395 i n.

²⁹ Podobieństwo modelu kompetencji i pozycji publicznej Czyżowskiego w latach 1440–1447 i Tęczyńskiego w latach 1399–1402 wykazuje J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 219–228.

³⁰ A. Sochacka: *Jan z Czyżowa...*, s. 111.

wydawać dokumenty wszelkich typów dotyczące terytorium administrowanego przez namiestnika (setki takich nadań Warneńczyka, wystawianych na Węgrzech w latach 1440–1444, są banalnym dowodem absurdalności **warunku 3.**).

Celem nominacji (królewskiej oczywiście) namiestnika nie było wykreowanie stanu niepewności (**warunek 4.**), lecz zapobieżenie kłopotom ustrojowym (nominacja taka – personalnie i kompetencyjnie – musiała zatem być także efektem układu sił na scenie politycznej). Jednak (abstrahując tu już od kwestii namiestnikostwa) nawet niepewny status króla w kraju niekoniecznie „odbić się powinien na uznawaniu władzy królewskiej na zewnątrz”. Odziedziczone po Przemysławie prawa Luksemburgów do korony polskiej uznawane były w Europie za legalne (Władysława Łokietka nazywano często „królem Krakowa”) aż do czasu polsko-czeskiej umowy wicegródzkiej z 1335 r.³¹ Król węgierski Zygmunt Luksemburski w momencie bezpotomnej śmierci żony Marii Andegaweńskiej (dziedziczki praw do korony węgierskiej) w 1395 r. znalazł się w sytuacji ustrojowo podobnej do sytuacji Jagielly w 1399 r., ówczesne zaś posunięcia panów węgierskich mogły być potraktowane później jako *memento* przez panów polskiej rady (niezależnie od ich woli utrzymania unii z Litwą). Część panów węgierskich, ignorując Zygmunta, zajęła się bowiem wyborem nowego króla (także w Polsce w latach 1395–1397 podkreślano prawa Jadwigi, siostry Marii, do tronu węgierskiego), co doprowadziło do podziałów w elicie (opozycyjna liga Jana Kanizsaia) i poważnego kilkuletniego kryzysu wewnętrznego (także walk zbrojnych) w latach 1398–1403, zakończonych ostatecznie jednak utrzymaniem się Zygmunta na tronie. W szczytowym momencie kryzysu (po uwięzieniu Zygmunta w 1401 r.) szlachta górno-węgierska zebrana w Topolčanach ofiarowała koronę węgierską Jagielle, co ten jednak odrzucił, a nawet interweniował w interesie Zygmunta³². Tym samym nie dorósł do wymagań stawianych przez J. Nikodema w **warunku 4.**

Ród hrabiów Cylii w tym samym czasie (choć z różnych powodów) stał się genealogicznym stabilizatorem sytuacji w Polsce i na Węgrzech. Na mocy umowy panów polskich z Jagiellą z 1399 r. jego dalsze panowanie miało zostać legitymizowane poprzez małżeństwo z wnuczką Kazimierza Wielkiego Anną, córką Wilhelma hrabiego Cylii i Anny Kazimierzówny (po oficjalnych pertraktacjach z lipca-listopada 1400 r. panna młoda przybyła do Krakowa 16 VII 1401 r. – w wigilię drugiej rocznicy śmierci królowej Jadwigi, poślubiła

³¹ J. Kurtyka: *Odrodzone Królestwo...*, s. 14–15, 41–42, 71.

³² Z. Nowak: *Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*. Toruń 1964, s. 61–63, 71–72; E. Mályusz: *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437*. Budapest 1990, s. 27–68; J.K. Hoensch: *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*. München 1996, s. 93–118; D. Dvořák: *Rytier a jeho král'. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice 2003, s. 53–58, 75–94.

Władysława Jagiełłę 29 I 1402 i została koronowana 25 II 1403 r.), Zygmunt Luksemburski zaś pertraktując o swe uwolnienie w 1401 r., zobowiązał się poślubić (uczynił to w 1408 r.) Barbarę, córkę Hermana II Cylejskiego bana Chorwacji, Sławonii i Dalmacji, brata stryjecznego ojca Anny Wilhelmówny i jej opiekuna od 1394 r. (jej matka Anna Kazimierzówna wyszła wówczas ponownie za mąż za Ulryka księcia Teck); ważną rolę odegrał tu fakt, iż Barbara była siostrą rodzoną Anny Cylejskiej, żony jednego z najpotężniejszych magnatów węgierskich Mikołaja Garaia³³.

Warunek 5. („Jakiegolwiek potwierdzenie namiestniczych prerogatyw”) zdumiewa u polemisty, który winien znać krytykowaną pracę (czytelnik bezradnie czyta u J. Nikodema: [J. Kurtyka] „obszernie pisze wprawdzie o prerogatywach Tęczyńskiego”; nieco niżej zaś: [u J. Kurtyki] „poza samą tytulaturą – nigdzie nie znajdujemy potwierdzenia prerogatyw Tęczyńskiego”)³⁴. Na odtworzenie prerogatyw Tęczyńskiego jako namiestnika, na podstawie jego tytulatury, form aktywności publicznej i kontekstu wystąpień w dokumentach i na kartach ksiąg ziemskich i grodzkich (oraz porównanie ich z kompetencjami Jana z Czyżowa z lat 1440–1447) poświęconych zostało, wszak przeoczonych przez J. Nikodema, 10 stron gęstego druku³⁵. Dążono do zweryfikowania tytulatury Tęczyńskiego w latach 1399–1402, kompetencji i pozycji politycznej, w poszukiwaniu wszelkich „wykroczeń” poza model właściwy dla kasztelana i starosty krakowskiego. W latach 1399–1402 na określenie jego pozycji używano sformułowań typu *de mandato regis Polonie etc. ipsius regni eius capitaneus generalis, capitaneus generalis regni Polonie* (5 razy), *locumtenens regis in quibusdam articulis regalibus* (1 raz), na przemian z tytułem starosty krakowskiego (5 razy). Dodatkowo (do 1404 r.) przy okazji wystąpień i wystawiania dokumentów sądowych w zastępstwie króla (23 przypadki, w tym 18 z lat 1399–1402) Tęczyński występuje jako: *iudex commissarius domini regis, auctoritate regis vicesgerens in hac parte* (i pochodne), określane tak niezależnie od tytułu kasztelana i starosty krakowskiego. Zarówno u Tęczyńskiego (1399–1402), jak i u Czyżowskiego (1440–1447) można źródłowo wykazać wykraczające poza szablon starościński kompetencje skarbowe, sądowe,

³³ DHn. Lib. 10, s. 235–236; F. Krones: *Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli mit Einschluss der sogenannten „Cillier Chronik“*. Graz 1871; M. Zawadzki: *Die Cilier und ihre Beziehungen zu Kaiser Sigismund und König Albrecht*. Halle 1911; H. Dopsch: *Die Grafen von Cilli – ein Forschungsproblem*. „Südostdeutsches Archiv” 1974–1975, 17/18, s. 9–49; F. Sikora: *W sprawie małżeństwa Władysława Jagiełły z Anną Cylejską*. W: *Personae – Colligationes – Facta*. Toruń 1991, s. 93–103; G. Rutkowska: *Itineraria żon króla Władysława Jagiełły*. „Roczniki Historyczne” 1998, T. 64, s. 63–73; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 229–230, 239–244; W. Baum: *Kaiser Sigismund. Hus, Konstanz und Türkenkriege*. Graz–Wien–Köln 1993, wg indeksu (korzystam z tłum. czeskiego: Tenże: *Cisár Zikmund. Kostnice, Hus a války proti Turkům*. Praha 1996, s. 54, 400).

³⁴ J. Nikodem: *Problem...*, s. 394, 398.

³⁵ J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 219–229.

administracyjne i polityczne³⁶. Obaj na pewno nadzorowali dobra domeny monarszej, łącznie z żupami solnymi i ołowiovymi (m.in. Tęczyński wraz z podkanclerzym wydzierżawiał żupy krakowskie Mikołajowi Bochnerowi w 1402 r. i rozliczał żupnika, sam osobiście wydał też zakaz eksportu ołowiu na Węgry)³⁷. Obaj posługiwali się tytułem ogólnopolskim, dysponując jednak dzielnicowym zakresem kompetencji (Czyżowski – w ziemi krakowskiej, sandomierskiej i na Rusi, Tęczyński – w ziemi krakowskiej i sandomierskiej oraz prawdopodobnie sieradzkiej i łęczyckiej). Na podległym sobie obszarze sprawowali nadzór nad starostami i sądami (także ziemskimi), pełniąc w zastępstwie króla funkcję najwyższego sędziego stojącego na czele sądu nadwornego (z kompetencjami sądu odwoławczego), mającego władzę powoływania przed swój sąd szlachty z terenu swej jurysdykcji namiestniczej i decydującego o sposobie rozstrzygnięcia spraw ostatniej instancji. Na jurysdykcję namiestniczą Tęczyńskiego poza województwem krakowskim wskazuje kilka konkretnych informacji źródłowych. Jako namiestnik Tęczyński rozpatrywał sprawy sądowe o nadania i rezygnacje, spory szlachty i mieszczan z instytucjami kościelnymi, spory o wójtostwa w królewskich miastach, sprawy graniczne między dobrami królewskimi a klasztorowymi, spory instytucji kościelnych z jej poddanymi. Charakterystyczne, iż urząd starosty sandomierskiego wakował w tym czasie do 1401 r., starostwo radomskie nie było w ogóle obsadzone, po 1399 r. zaś zanikają wiadomości o wielkorządach sandomierskich³⁸. Podstawowym forum sądowym był dla Tęczyńskiego sąd grodzki (podległy mu jako staroście), podczas posiedzeń którego jako namiestnik rozstrzygał też sprawy, wykraczające poza jego uprawnienia starościńskie – identycznie jak Czyżowski w latach 1440–1447³⁹.

Obalając swój **warunek 1.**, J. Nikodem zwraca uwagę, iż król w latach 1399–1402 był w Krakowie równie rzadko jak wcześniej i później. Tymczasem wzrost znaczenia politycznego Tęczyńskiego w latach 1399–1402 przejawiał się w zmianie jego (a nie króla) mobilności – jest oczywiste, iż fakt stałej rezydencji w Krakowie możnowładcy skupiającego zwiększoną władzę różnego typu na dużym obszarze (przy zwykłej nieobecności króla) musiał wpływać na mechanizmy życia politycznego. Przed rokiem 1399 i po roku 1402 Tęczyń-

³⁶ Model kompetencyjny Wojciecha Malskiego namiestnika wielkopolskiego w latach 1440–1447 był podobny; zob. też A. Gąsiorowski: *Wybór urzędników podczas bezkrólewia w Polsce późnośredniowiecznej*. W: *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*. Poznań 1970, s. 420–421; Tenże: *Tak zwane prawo wieczności w dawnej Polsce*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1970, T. 22, 2, s. 41–42; A. Sochacka: *Jan z Czyżowa...*, s. 111–144; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 221–229.

³⁷ ZDM. Cz. 6, nr 1848; szczegóły zob. J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 220–221.

³⁸ SPPP. T. 8, nr 10877; inne przykłady J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 222–227; o rezygnacjach por. też A. Gąsiorowski: *Tak zwane prawo wieczności...*, s. 41–42.

³⁹ A. Sochacka: *Jan z Czyżowa...*, s. 111–144; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 222–228.

ski był zdecydowanie bardziej mobilny i częściej opuszczał Kraków. Zarówno za czasów Tęczyńskiego (konflikt graniczny z Węgrami w latach 1401–1404), jak i Czyżowskiego na granicach państwowych w obszarze ich jurysdykcji prowadzone były samodzielne akcje polityczne i militarne⁴⁰.

Żądanie przez J. Nikodema *a priori* żelaznej konsekwencji w używaniu tytułu namiestniczego (**warunek 7.**) jest oderwanym od źródeł dogmatyzmem. Nawet Jan Czyżowski nie używał konsekwentnie tytułu namiestniczego (także w sytuacjach związanych kompetencyjnie z tą funkcją)⁴¹. Każdorazowe wystąpienie wicekróla w roli urzędowej (niezależnie od wymienionego tytułu: starościńskiego lub namiestniczego) powinno być weryfikowane pod kątem jego kompetencji rzeczowej i terytorialnej wobec angażującej go sprawy, bowiem tak Czyżowski i Malski, jak Tęczyński łączyli funkcje starosty na danym terytorium (ziemi krakowskiej, Wielkopolski) i namiestnika, występując np. na forum właściwego dla swej funkcji starościńskiego sądu grodzkiego⁴².

J. Nikodem kwestionuje wreszcie pozycję Tęczyńskiego, żądając wyznaczenia dokładnych dat jego urzędowania w charakterze namiestnika (**warunek 6.**). Wbrew jego uwagom określenie Tęczyńskiego (*de mandato regis Polonie etc. ipsius regni eius capitaneus generalis*) na wystawionym przez niego dokumencie 30 VI 1399 r. (poświadczenie nadania dla wikariuszy katedry krakowskiej) dobrze datuje początek jego namiestnikostwa – na okres gwałtownego załamania się zdrowia królowej po urodzeniu chorej księżniczki Elżbiety Bonifacji (22 VI 1399), a przed śmiercią jej i królowej (13 i 17 VII 1399)⁴³. Mechanizm objęcia przez Jana z Tęczyna namiestnikostwa niemal równocześnie z przejęciem przezeń starostwa krakowskiego wykazuje zresztą uderzającą zbieżność z analogiczną operacją polityczną dotyczącą Jana Czyżowskiego w 1440 r. Kasztelan krakowski Jan Czyżowski otrzymał królewską nominację na namiestnika/wicekróla 9 IV 1440 r., a starostą krakowskim dodatkowo został po przetasowaniach w elicie politycznej (już w czasie rozpoczynającej się wyprawy węgierskiej) pomiędzy 11 a 19 IV 1440 r.⁴⁴ Z kolei kasztelan krakowski Jan z Tęczyna jako namiestnik wystawił wspomniany wyżej dokument 30 VI 1399 r., a na dwa dni przed śmiercią królowej Jadwigi, 15 lipca 1399 r., przewodniczył posiedzeniu sądu nadwornego⁴⁵. Jako starosta krakowski poświadczony został na pewno 2 X 1399 r. (potwierdzał rezygnację pomiędzy szlachtą),

⁴⁰ J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 228, 230–234, 239–250, 315–339.

⁴¹ Np. SPPP. T. 2, nr 2845 (nadzór nad żupami). Sprawdzono źródła zestawione przez A. Sochacką: *Jan z Czyżowa...*, s. 226–233.

⁴² Zob. przyp. 36.

⁴³ ZDK. T. 1, nr 140; Wedle DHn. Lib. 10, s. 231, ciężka choroba królowej (zapewne gorączka poporodowa mogąca trwać od kilku do kilkunastu dni) była bezpośrednim następstwem porodu.

⁴⁴ A. Sochacka: *Jan z Czyżowa...*, s. 107–108.

⁴⁵ SPPP. T. 8, nr 9120, 9121 (*terminus regie curie fuit coram domino Johanne Cracouiensi*).

podczas gdy urząd ten zapewne objął przed 14 IX tego roku, kiedy to w księdze radzieckiej miasta Kazimierza koło Krakowa odnotowano wydatki *pro honore domini capitanei*, podczas gdy jeszcze 6 lipca miasto wydało 14 groszy na ryby *pro honore domini Cracoviensis*⁴⁶. Zapewne zatem połączenie namiestnikostwa ze starostwem krakowskim uważano za warunek skuteczności sprawowania urzędu⁴⁷.

J. Nikodemowi także „nijak nie pasuje” związanie daty końcowej namiestnikostwa Tęczyńskiego ze ślubem Jagiełły z Anną Cylejską (29 I 1402). Tęczyński po raz ostatni jako *capitaneus generalis regni Poloniae* wystąpił 12 II 1402 r. w sądzie nadwornym, jednak związany z tytułem wpis do księgi dotyczy akcji prawnej z 5 I 1401 r. Niezależnie od tego faktu, nawet data 12 II 1402 r. nie wydaje się emocjonująca – zakończenie misji namiestniczej bezpośrednio po kończącym kryzys legitymizacyjny ślubie królewskim również nie powinno budzić wątpliwości⁴⁸. Zwrócić należy przy okazji uwagę, iż z mandatu króla kasztelan Jana z Tęczyna zachował po 1402 r. do śmierci w 1405 r. swą nadzwyczajną pozycję – lecz tylko jako sądowy zastępca króla (*locumtenens causarum in absencia domini regis*) wobec wszystkich sądów (także ziemskiego) w województwie krakowskim⁴⁹.

W związku z powyższym nie wydaje się możliwe uznanie wywodów J. Nikodema za metodycznie i merytorycznie słuszne. Dlatego też pozostaje podtrzymać uzasadnione szeroko gdzie indziej, a powyżej tylko przypomniane i zarysowane poglądy o przebiegu kryzysu legitymizacyjnego w latach 1399–1402 i związanej z tym kryzysem pozycji Jana z Tęczyna jako namiestnika/wicekróla w Małopolsce i prawdopodobnie ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej – a więc na obszarach największych wpływów „panów krakowskich”, inicjatorów unii i zapewne inspiratorów sposobu rozładowania kryzysu ustrojowego po śmierci królowej Jadwigi. Etapami rozładowania kryzysu były: małżeństwo Władysława Jagiełły z Anną Cylejską (legitymizujące go ponownie na tronie polskim) oraz unia wileńsko-radomska z 1401 r. (na nowo definiująca obustronnie pożądany związek polsko-litewski).

⁴⁶ KDKK. T. 2, nr 442; *Księgi radzieckie kazimierskie 1369–1381 i 1385–1402 – Acta consularia Casimiriensis 1369–1381 et 1385–1402*. Wyd. A. Chmiel. Kraków 1932, s. 460, 462.

⁴⁷ Przypomnijmy tu, iż starostą krakowskim był Sędziwój z Szubina, jeden z wikariuszów Królestwa w latach 1381–1382, a w okresie namiestnikostwa arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego (II połowa 1410 r.) brak informacji o obsadzie starostwa krakowskiego (choć w tym akurat przypadku starosta – np. Zbigniew z Brzezia poświadczony do 17 VI 1410 r. lub Krystyn z Ostrowa poświadczony od 14 II 1411 r. – mógł po prostu przebywać poza ziemią krakowską, przy wojsku); UrzMp, s. 286, 288.

⁴⁸ SPPP. T. 2, nr 840; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 218–219, 231.

⁴⁹ Przykłady zob. J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 246, 248–249.

*Janusz Kurtyka***On the legitimisation crisis****and the Vice-roy office of Jan of Tęczyn castellan and captain of Cracow in 1399–1402**

Summary

The aim of this paper is to remind some of the aspects of the political crisis in the Kingdom of Poland in 1399–1402 period. Special, transitory solutions were implemented in Poland of 14th and 15th century in case of king's absence or unusual political situation. They allowed appointing a governor or governors who substituted the king on the territory which was outside the sphere of competence of a starost and outside one land enclosing in theory, intention or *de facto* the entire Kingdom (1377/1378, 1381–1382, 1399–1402, 1410/1411, 1440–1447). The governor was above administrative hierarchy and his title was not established (*vicarius in regno*, *vicarius regni generalis*, *locumtenens regis*, *vices/vicesgerens regis*, *capitaneus generalis regini* etc.). The terminal disease of the queen Jadwiga (granddaughter on the distaff side of Casimir the Great and the heiress of the Kingdom) since the end of June and her death (17.07.1399) challenged the formal title of the king Władysław Jagiełło to the Polish throne. Their marriage was a keystone of mutually desired Polish-Lithuanian union. Due to that reason since the first half of 1399 the new legitimisation was sought in Jagiełło's new relationship with a princess of Casimir the Great's of blood. The contemporary sources reveal that Jadwiga, on her deathbed, advised Jagiełło to marry counts daughter – Anna von Cilli – as the one who had closest hereditary rights to the Polish throne. After Jadwiga's death Poles swore fidelity to Jagiełło. According to Długosz, a board of officials discouraged Jagiełło from returning to Lithuania (probably during a meeting in Cistercian monastery in Koprzywnica around 24.07.1399) approving him on the Polish throne (August) on the condition of his marrying Casimir the Great's granddaughter Anna von Cilli. The legitimisation crisis was formally prevented by their marriage (29.01.1402) with a great help of Jan from Tęczyn – one of the “fathers” of the Polish-Lithuanian union 1385/1386 – a castellan of Cracow 1398–1405, a court marshal and co-executor of the late queen Jadwiga's will at the same time being approved as a governor/vice king (30.06.1399–12.02.1402). His status as a governor/Vice-Roy in 1399–1402 period in Lesser Poland and probably in the Lands of Łęczyca and Sieradz was presented in a detailed way by J. Kurtyka from the analysis of Jan from Tęczyn's speeches, basing on sources, administrative titulary and legal position and public role. In 2000 the above findings were questioned by J. Nikodem; his argument as not content-related and not methodological was rejected in the following paper after a detailed analysis.

J. Nikodem's claim that during the legitimisation crisis of 1399 Jagiełło's decision about abandoning the Kingdom of Poland was an effective manoeuvre which was calculated on acquiring hereditary rights to the Polish throne contradicts with sources and political situation in countries inheriting Angevin dynastic traditions after Louis the Great (in Poland and Hungary where since 1395 long-term legitimisation crisis began after the death of queen Mary) and in accordance with the research about home affairs crisis in Poland in 1425–1430 period during which Jagiełło's attempts of obtaining *szlachta's* consent to inheritance of the throne were in vain. J. Nikodem's comments questioning status of a governor of Tęczynski are deniable 1) the function of a governor/Vice-Roy did not involve king's withdrawal, and the monarch (e.g. Władysław Warneńczyk in 1440–1444 period) issued documents of many kinds concerning the territory under the administrative influence of a governor/Vice-Roy; 2) the claim that the fact of appointing the governor should have an impact on recognition of royal power outside the country does not agree with sources; 3) contrary to J. Nikodem's claim's the competence schemata of Jan from Tęczyn as

a governor/Vice-Roy in 1399–1402 period was proved in sources in detail emphasising numerous analogies between spheres of responsibilities of a castellan Jan from Czyżów and a starost of Cracow as vice king in Lesser Poland and Russia in 1440–1447 period; 4) both during the office of Tęczyński (boarder conflict with Hungary in 1401–1404 period) and Czyżowski independent political and military actions were taken within the country borders on the territories of their jurisdiction; 5) the increase of political significance of Tęczyński in 1399–1402 period was revealed in his (and not the king's) mobility and his accepting residential model of governing in Cracow; 6) the demand of iron consistency in holding the title of governor is an absurd of a source and each appearance of the king in the official role (independently from the mentioned title: a starost or a governor) should be verified from the point of view of his content and territorial competence to the case engaging him; 7) dating the governing of Tęczyński to the period of 30.06.1399–12.02.1402 is content-related and recognised in sources.

Janusz Kurtyka

**Nochmals über die Legitimierungskrise
und über bedrohte Statthaltermacht des Krakauer Kastellans und Starosten Jan aus Tęczyn
in den Jahren 1399–1402**

Zusammenfassung

Das Ziel des vorliegenden Artikels ist, auf manche Aspekte der Regierungskrise im Polnischen Königreich in den Jahren 1399–1402 hinzuweisen. Falls der König abwesend war oder die politische Situation unklar war, wurden in Polen im 14. und 15. Jh. als eine Übergangslösung königliche Statthalter auf den Gebieten ernannt, die den Starosten nicht zuständig waren, aber theoretisch, in der Absicht oder *de facto*, das ganze Königreich umfassten (1377/1378, 1381–1382, 1399–1402, 1410/1411, 1440–1447). Der Statthalter stand über der Angestelltenrangordnung und seine Titulatur war unsicher (*vicarius in regno*, *vicarius regni generalis*, *locumtenens regis*, *vices/vicesgerens regis*, *capitaneus generalis regni* etc.). Die seit Juni anhaltende tödliche Krankheit der Königin Hedwig (mütterlicherseits der Enkelin Kazimirs des Großen und der Königreichserbin) und deren Tod am 17. Juli 1399 haben den formellen Anspruch des Königs Wladislaw Jagiełło auf den polnischen Thron in Frage gestellt. Die von ihnen geschlossene Ehe hat zu beiderseitig gewinnbringender polnisch-litauischer Union geführt, deshalb gab man sich ab der Hälfte 1399 Mühe, den König Jagiełło mit einer Prinzessin von königlicher Abstammung Kazimirs des Großen ehelich zu verbinden. Aus den heutigen Quellen geht hervor, dass Königin Hedwig im Sterbebett seinem Gatten geraten hat, die Komtesse von Cilli zu heiraten, die das Erbrecht auf den polnischen Thron hatte, und nach Hedwigs Tod haben die Polen dem König Jagiełło wieder Treue geschworen. Nach Jan Długosz haben die Ratsherren dem Jagiełło (wahrscheinlich während einer Beratung im Zisterzienserkloster zu Koprzywnica am 24. Juli 1399) ausgedrückt, nach Litauen wiederzukehren, indem sie seine Wahl zum König (im August) unter der Bedingung haben bestätigen wollen, dass er die Enkelin Kazimirs des Großen, Anna von Cilli, heiraten wird. Zu der Trauung ist es am 29. Januar 1402 gekommen, was die Legitimierungskrise endgültig abgeschlossen hat. Eine große Rolle hat dabei einer der „Väter“ der polnisch-litauischer Union 1385/1386, Jan aus Tęczyn gespielt. Er war Krakauer Kastellan (1398–1405), Hofmeister und Mitvollstrecker des Testaments von der gestorbenen Königin, Hedwig, der zum Statthalter/Vizekönig vom 30. Juni 1399 bis zum 12. Februar 1402 ernannt wurde. Sein Status als einen Statthalter/Vizekönig in Kleinpolen und wahrscheinlich auch im Łęczyca-Land und Sieradz-Land wurde von dem Verfasser im Jahre 1997 nach ausführlicher Analyse von Kastellans Reden und in Anlehnung an

Quellen, an Angestelltenrangordnungstitulatur und in Rücksicht auf seinen Rechtsrang und öffentliche Position dargestellt. Im Jahre 2000 wurde diese Ausführung zwar von J. Nikodem in Frage gestellt, aber nach genauer Untersuchung ist sie im vorliegenden Artikel als völlig unsachlich und nicht durchdacht abgelehnt worden.

J. Nikodem behauptet, Jagiełło entschiede sich zur Zeit der Regierungskrise im Jahre 1399 Polnisches Königreich zu verlassen, denn er hoffte dank dem richtigen Kunstgriff das Erbrecht auf den polnischen Thron zu gewinnen. Diese Behauptung steht im Widerspruch zu historischen Quellen und der damaligen Regierungslage in den Ländern, die dynastische Andegavener Traditionen nach Ludwig dem Großen geerbt hatten (in Polen und Ungarn, wo es 1395 nach dem Tod der Königin Maria, zu langjähriger Regierungskrise gekommen ist). Nikodems Theorie steht auch im Widerspruch zu Ergebnissen der Forschungen über die innere Krise in Polen in den Jahren 1425–1430, als Jagiełło umsonst versuchte, mit Einverständnis des Adels den polnischen Thron zu vererben. J. Nikodem stellt auch die Statthaltermacht von Jan Tęczyński in Frage; sein Standpunkt ist aber auch nicht zu verteidigen: 1. die Funktion eines Statthalters/Vizekönigs bedeutete nicht, dass ein König in den Schatten gestellt werden sollte, und der Monarch (z.B. Wladislaw Warneńczyk in den Jahren 1440–1444) stellte doch allerlei Urkunden aus, die das von dem Statthalter verwaltete Gebiet betrafen; 2. es ist nicht wahr, dass die Statthalterernennung sich schlecht auf die Anerkennung der Königsmacht auswirken musste; 3. der Zuständigkeitsbereich eines Statthalters/Vizekönigs wurde für Jan aus Tęczyn mit zahlreichen Quellen begründet und mit dem analogen Zuständigkeitsbereich von dem Krakauer Kastellan und Starosten, Jan aus Czyżów verglichen, der in den Jahren 1440–1447 die Funktion des Vizekönigs in Klempol und Ruthenenland ausübte; 4. sowohl auf den von Tęczyński (1401–1404 ein Grenzstreit mit den Ungarn) als auch von Czyżowski verwalteten Gebieten wurden an den Staatsgrenzen selbständige politische und militärische Operationen durchgeführt; 5. zunehmendes politisches Ansehen von Tęczyński in den Jahren 1399–1402 hat dazu geführt, dass er (und nicht der König) sich für die Residenzmacht in Krakau entschieden musste; 6. die Forderung, dass der Statthaltertitel mit eiserner Konsequenz gebraucht werden sollte, ist reiner Quellenunsinn, denn jedes Auftreten des Vizekönigs (unabhängig von dem Titel: eines Starosten oder Statthalters) sollte hinsichtlich dessen Zuständigkeitsbereich verifiziert werden; 7. es ist quellen- und sachbegründet, dass Tęczyński die Funktion des Statthalters von etwa 30. Juni 1399 bis zum 12. Februar 1402 ausgeübt hatte.